

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 1

Sorumlu Yazar: Gültekin ERDAL / Bursa Uludağ Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Grafik Tasarım, Öğr. Gör. gultekinerdal@uludag.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0425-6196

Atf: Erdal, G.(2021). Geleneksel Türk Sirkî ve Eski Türklerde Şenlik Geleneği. Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 20-31.
Gönderim Tarihi: 25 Şubat 2021 / Kabul Tarihi: 29 Mart 2021

GELENEKSEL TÜRK SİRKİ VE ESKİ TÜRKLERDE ŞENLİK GELENEĞİ

Özet

Sirk eğlenceli ve görkemli olduğu kadar, merak uyandırıcı tarihe de sahiptir. Dünyanın her kültüründe bir şekilde kendini gösteren sirk, günümüz sirk anlayışına benzer şekliyle ilk kez Anadolu topraklarında görüldüğü söylenebilir. Bu makale ile arkeolojik kalıntılarda sirk eğlenceleri araştırılmış, Anadolu kültürü ile bağı ortaya konmuştur. Türk kültürüne yabancıymış gibi görünen sirkî, Şaman törenlerindeki akrobasi performansları ile olan benzerliği üzerinde durulmuştur. Ancak günümüz sirk performansları ile Şaman törenleri benzerliğinin, sirkî bu tören kültüründen doğduğu anlamına gelmeyeceğini de belirtmek gerekir.

Bu makale ile Sirk sözcüğünün gerek etimolojik kökeni gerekse performans içeriği ile Anadolu ve Türk kültürü arasındaki bağı irdelenmiş ve belgelendirilmiştir. Ancak bu makale sirkî, Türk ve Şaman kültüründen doğduğunu değil, bu kültürlerle yabancı olmadığını savunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sirk, Türk Kültürü, Şaman Törenleri, Anadolu, Arkeolojik Kalıntılar.

TRADITIONAL TURKISH SİRK AND FESTIVAL TRADITION IN OLD TURKS

Abstract

The circus is as fun and glorious as it has an intriguing history. It can be said that the circus, which manifests itself in every culture in the world, was seen for the first time in Anatolian lands, similar to today's circus understanding. With this article, circus entertainment was researched in archaeological remains, and its connection with Anatolian culture was revealed. The circus' similarity, which seems to be foreign to Turkish culture, with the acrobatic performances in Shaman ceremonies is emphasized. However, it should be noted that the similarity between today's circus performance and shamanic ceremonies does not mean that the circus was born from this ceremonial culture.

With this article, both the etymological origin of the word Circus and its performance content and the connection between Anatolian and Turkish culture have been examined and documented. However, this article argues that the circus is not born of Turkish and Shamanic cultures but is not alien to these cultures.

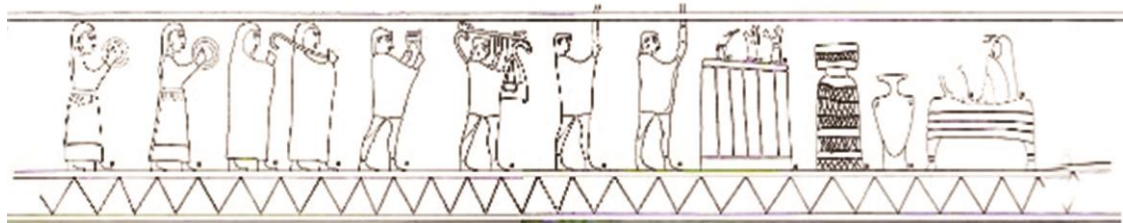
Keywords: Circus, Turkish Culture, Shaman Ceremonies, Anatolia, Archaeological Remains.

Giriş

Resim 1. Hitit Hüseyindedede vazosu. Müzisyenler ve dansçılarla birlikte Hitit sosyal yaşamındaki kutsal bir düğün töreninin aşamalarını gösteren kabartma sahnelerindeki akrobasi hareketleri, sirk gösterisinin ilk kanıtlarıdır. MÖ 1600'lerde Eski Hitit Krallığı'ndan kalmadır. Çorum Sungurlu ilçesi Yörüklü Kasabasının 2,5 km yakınındaki Hüseyindedede tepesinde bulunmuştur.

gösterilerinin Anadolu topraklarında yapıldığını anlatır. Diğer yandan geleneksel *Türk Tiyatrosu*'nun, *Köylü Tiyatrosu*, *Halk Tiyatrosu*, *Saray Tiyatrosu* ve *Batı Tiyatrosu* olmak üzere dört ayrı geleneğe dayandığı bilinmektedir (Sekmen & Ateş, 2014: 21). Bu bağlamda Halk Tiyatrosu, *metinsiz, sahnesiz bir tiyatro olup, kentlerde gelişen* (ktb.gov.tr, E.T. 07.11.2020) ancak daha çok fakir toplumsal kesime hitap eden *Karagöz, Meddah, Orta oyunu, köy seyirlik oyunları, kukla ve çengi gibi oyun türleri ortaya çıkarmış* (Wikipedia, ET. 08.11.2020) spontane diyaloglu, geleneksel tiyatrodur. *Bu geleneğin kendi içinde "söze dayalı" ve "sözsüz" olmak üzere birtakım seyirlik oyunlardan oluştuğu bilinmektedir* (Sekmen & Ateş, 2014: 21). Özellikle de sözsüz seyirlik oyunlar daha çok *XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl ortalarına kadar süren Osmanlı Şenlikleri'nde uygulanan canbazlık, gözbağcılık, dans, akrobasi ve denge numaraları, hayvan eğitimi gibi sirk sanatı içinde yer alan gösterilerden meydana gelmektedir* (And, 1985: 43). Aynı şekilde And, geleneksel köylü tiyatrosu ile Orta Asya Türk kültürünü doğrudan ilişkilendirmekle kalmaz, öncesinde ise orta oyunu geleneğinin olduğuna işaret eder. Geleneksel sahne sanatları ve Ramazan eğlenceleri, sirk performansı olarak isimlendirilmese de akrobatik gösterilerin bugünkü sirkten farkı

Resim 2. M.Ö. 17. Yy. ait Eski Hitit uygarlığı eğlencelerini gösteren Çankırı İnanlık Köyü Höyüğünde çıkartılan İnanlık vazosu üzerindeki kabartma, geçit merasimi yapan müzisyenlerden birinin arp enstrümanını kullandığı görülmektedir.

yoktur. Diğer taraftan arkeolojik eserler Türk kültürüne çok yabancı görülen birçok geleneğin de organik bağını kanıtlar. Akrobatik hareketlerin, düğün, dinsel ayinler ve kutlamalarda sıradan ritmik gösteriler gibi sergilenmiş olması, çeşitli müzik aletlerinin kullanılmasını gerektirmiştir. Çankırı İnanlık bölgesinde bulunan İnanlık vazosu, bu tür bir kutlamanın kabartmalarıyla süslenmişken, arp müzik aletine tıpatıp benzeyen bir

enstrüman da görülmektedir. Arp çalan müzisyen, bu enstrümanın Anadolu kökenli olduğunu kanıtlar. Ancak Hüseyinde ve İnandık vazolarındaki sahnelerin hangi törenlere ait olduğu konusunda kesin yorum yoktur. Çünkü *Hitit yazılı kaynaklarından bilinen tören uygulamaları vazolarda birebir tasvir edilmemiştir. Törenlerdeki en önemli sahneler adeta küçük klipler şeklinde birbirleriyle ilişkili olarak kompozisyonlara aplike edilmiştir. Dolayısıyla kabartmalı vazolarda törenlerin tamamıyla canlandırılmasından ziyade Fırtına Tanrısıyla ilgili konuların ön plana çıkartılması, Fırtına Tanrısı ve boğaların yanı sıra kırların koruyucu tanrısı ile insan formundaki tanrıların vurgulanması önem taşır* (Sipahi, 2014: 26-7). Bu iki kült vazo üzerindeki kabartmalar dini ayinleri işaret eder. Ancak ayinlerin uygulanma şeklinin sirk gösterilerine dönüştüğü açıktır. Hititlerde eğlence çok önemli bir yer tutar ve buna *duşk “eğlenmek”, duşkarat “eğlence”* (Yalçın, 2010, E.T. 06.10.2020) adını verirler. Hititlerde rengarenk folklorik giysiler içinde zengin, neşeli ve hareketli melodiler eşliğinde sunulan oyun ve gösterileri arasında; *çeşitli danslar, hayvan maskeli insanların sundukları soytarılıklar, geçit törenleri, savaş gösterileri, güreş, yumruk dövüşü (boks), ok atma, sürat koşusu, taş fırlatma ve hızlı maden dövme etkinlikleri vardı. Başarı kazananlara ödülleri çoğu kez bizzat kral tarafından verilirdi* (Ünal, 2011: E.T. 05.11.2020). Ancak sirk geleneğinin daha çok tarih öncesi topluluklardaki Şaman kültürü ve göçebe kabilelerle bağlantısı vardır. *Buradaki vahşi hayvanların sihirli kontrolü, trapez sanatçılarınin estetik sıçrayışları ve metafor olarak iki dünya arasına*

Resim 1. Akrobasi gösterilerinin olduğu bir Hitit kutlaması. Hayvanlarla yapılan törensel gösteri, Hitit kutlamalarının ihtişamını, verilen önemi gösterir.

gerilmiş bir ip üzerinde içsel dengeyle yürüme üzerine kurulu gelenekten gelen elementler sirk sanatının temelini oluşturmuştur (Çevikavak, 2018: 1).

Sirk Sözcüğünün Tarihi ve Etimolojisi

Sirk terimi, 250 yıllık modern tarihi boyunca çeşitli formatları takip eden performansı da tanımlar. Mark St Leon (1999:77) modern sirkin İngiltere'nin kırsal bölgelerinde, süvari Başçavuş Philip Astley tarafından 1768-1773 yılları arasında uygulandığını belirtir. Yetenekli at binicisi olan Astley, şov konusundaki doğal içgüdüleriyle palyaço, ip performansçıları ve jimnastikçilerin gösterilerini kendi şovuyla birleştirerek modern sirk anlayışını ortaya atmış oldu. Çünkü Astley'in eğitimci olarak başladığı binicilik okulu daha sonra kendi sirki olan Amphitheatre Anglais olacaktır (Atkin, 2020:1). Az da olsa Antik Roma sirk performanslarını andıran modern sirkin adı ise ilk kez 14. yüzyılda İngilizceye girmiştir (wikipedia, E.T.19.02.2021). “Daire” veya “halka” anlamına gelen sirk sözcüğü, Yunanca κροç'un (krikos) veya Yunanca κίρκοç'un (kirkos) sözcüklerinin Romanlaşması olan Latin sirkinden türetilmiştir (Charlton T. Lewis, 2021: A Latin Dictionary). *Sirk veya circle sözcüğü halka, daire, dairesel anlamına gelir ve gösteri alanını tanımlar* (Saltuk, 2001: 53). Günümüz tiyatro ve gösteri solanlarının dairesel yapısını buraya bağlamak gerekir.

Alplerden İtalya'ya giderek Roma uygarlığını temelini oluşturan Etrüskler¹, tıpkı Türkler ve Finliler gibi birleşik sözcükler kullanırlar (Yalçın, 2010, E.T. 06.10.2020). Etrüsklere Sümerceden geçen “Kerker” sözcüğü, Asur-Sami-Arap dillerindeki daire anlamında, eski Türkçedeki “tegre-teker-değirmi” sözcükleriyle benzeşir. Kerker ile Körmük sözcüklerinin benzerliği, Sümerce ile Türk dili arasındaki dil benzerliğinin (Gökçek & Abacı, 2018: 237) sonucudur.

Türk Kültüründe Şenlikler

Düzensizlik, kuralsızlık, savurganlık ve kargaşa gibi günlük sıradan hayatın gidişatına ters düşen ancak yenileyici, yatıştırıcı ve birleştirici etkisi ile ekonomik, sosyal ve kutsal yapılanmaları iyileştiren ve sağlamlaştıran ritüel kökenli (And 1982: 4) törenler şenlikler olarak değerlendirilir. Türklerde doğum, ölüm, evlenme, tanrıdan yardım, ihsan dilenmek, ihsan için şükran arz etmek, ölüleri anmak, hastaların sağlığa kavuşmaları, çocuğun dünyaya gelmesi, verimli hasat gibi özel günler ve dini ayinlerde

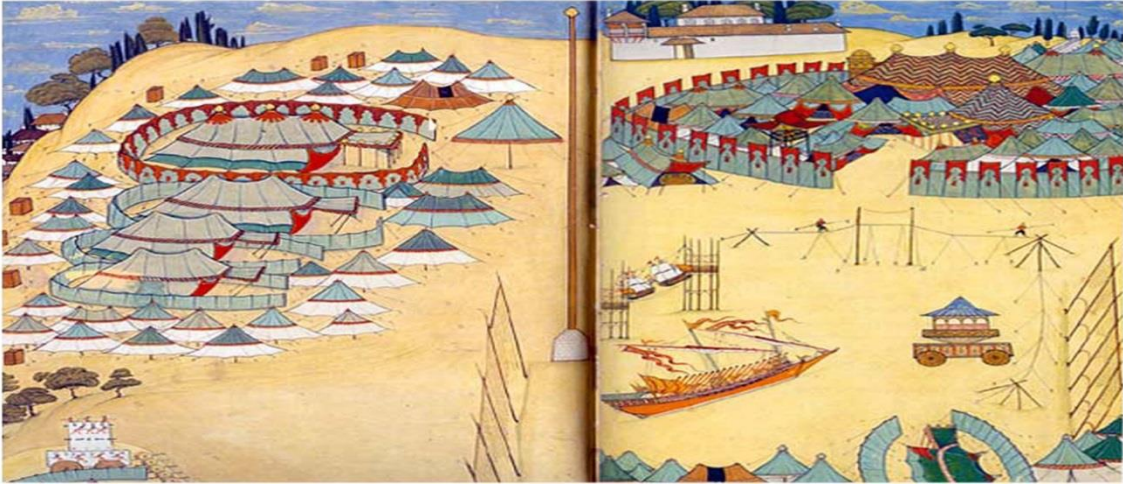

Resim 2. Bir Şamanın ruh yönlendirme töreni. Temsili resim

kutlamalar, şenlik havasında görkemli ve ziyafete dayalı cömert bir şekilde olurdu. Bunun en belirgin nedeni Harrari'nin deyişi ile (2017: 49) hayali gerçeklerin muazzam zenginliği ve buna bağlı olarak gelişen davranış örüntülerinin çokluğudur. Harrari, bu örüntülerin her birini kültür olarak tanımlar. Türk kültürünün temelini ise aile oluşturur. Devletin çekirdeğini oluşturan aile yapısı Türklerde sosyal ve kültürel hayatın oluşmasında etkili olmuştur. Aileye verilen önem devlete verilen önemi göstermektedir (Mandaloğlu, 2012: 214). Bu da Türklerin sadece kendi devletlerinde yaşayabileceği gerçeği ile kendine has zengin bir kültür olarak değerlendirilir. Şaman kültürü bunun en iyi örneklerindedir. Şaman esrime deneyiminin en yetkin kişisidir. Ölülerin, cinlerin, doğanın ruhlarıyla iletişim kurabilen kişidir. Şamanlar seçilmiş kişilerdir (Bars, 2018: 319). Şaman, töreni şekillendirebilir, Türklerin ölülerine olan saygıyı kutsayabilir. Çünkü Şaman, halkla Tanrı arasında bağ kurabilen tek araçtır (Ögel, 1993:252). Ölüm sonrasında, ölen kişinin toplumdaki saygınlığına göre 3 ile 40 gün arasında süren, Yuğ denilen bir tören yapılırdı (Wikipedia, Yuğ, E.T. 06.11.2020). Eski yas törenlerine özel

¹ Etrüskler (Lat. *Etruscus*; İng. *Etruscans*), MÖ. X-I. yüzyıllar arasında İtalya-Toskana'da yaşamış antik bir halktır. Bu toplumun kalıntıları üzerinde bulunan Toskana (İtal. *Toscana*, İng. *Tuscany*), günümüz İtalya'sının tam merkezinde yer alan ve Avrupa Rönesans hareketine ev sahipliği yapan önemli bir merkezdir. Bu topraklarda kendilerine *Rasena* diyerek dışı bir kurdun çocukları olduklarına inanan Etrüskler, çağdaşlarınca *Tirhenler* (Yun. *Tyrsenoi/Tyrrhenoi*) ve *Etruski-Turski/Turşa/ Tuski* şeklinde anılıyorlardı. Dönem itibarıyla “Etrüsk” adı Mısır kayıtlarında *Turuşka* veya *Tursk* şeklinde geçer. Fakat bu kullanım Yunancada “t-r-r” ünsüzleriyle ve *h* harfinin *a* 'ya dönüşmesiyle telaffuz edilince, isim Yunanca “Turan” anlamına gelen *Turrhnoi-Tyrrhenoi* şekline dönüşmüştür. Yine *Tirhen / Tiren Denizi (Tyrrhenian Sea)* ve Toskana isimlerinin de aynı etimolojik kökene sahip olduğu bilinmektedir (Çınar, 2018: 45-46).

olarak davet edilen “Yuğçular” (Ağıtçılar), kopuz çalar hatta dans ederlerdi. Bu törenlerde ağıt söylemenin yanı sıra, *yüz yırtmak, saç yolmak, başa kül dökmek ve akları soyunup kara giysiler giymek de geleneğin içerisinde yer alırdı. Bazı yerlerde “ölü aşısı” vermek de gelenektir. Divan-ı Lügat-it Türk'te bu yemeğe “Yuğ Besen” demiştir.* (Wikipedia, Yuğ, E.T. 06.11.2020). Törene katılanlar maddi durumlarına göre beraberlerinde at, sığır, koyun, yağ ve un getirerek katkıda bulunurlardı. Yuğ, ölünün ruhuna saygı için verilen ziyafet ve müsabakalardan oluşan bir şölendi. Burada amaç, ölülerin yaslarıyla toplumun üzüntüden hareketsiz, bitkin ve yılgın düşmelerini önlemektir. Ayrıca, bununla ölünün ruhunun huzur bulunacağına inanılırdı. *Cenaze merasimlerinde Ağu, Sagu veya Yuğu adı verilen ezgili koşuklar okunarak, ölünün arkasından yaşanan yas sürecindeki acıyı dışavurma ile ilgilidir ve benzer anlamlar içerir* (Wikipedia, Yuğ, E.T. 06.11.2020). *Türk cenazelerinde ölü bir çadıra konur ve at, sığır veya koyun kurban edilerek atlarla çadırın çevresinde dokuz kez dolaşılırdı* (Görkem, 1992:152). Daha sonra da ölenin en çok sevdiği atları kurban edilir, etleriyle ziyafet verilirdi. Ziyafette çeşitli danslar yapılır, bu danslarda elde genelde kılıç olurdu. Yaşamlarının bir parçası olan dansa ritim, hareketlilik ve toplu davranış büyük haz verirdi. Ölünün gömülmesinden sonra da sirk performansları benzeri çeşitli gösteriler ve yarışmalar devam ederdi. Zira sirk sanatı geleneksel anlamda; *binicilik egzersizleri, denge numaraları, jonglörük, yerde esneklik, güç ve çeviklik, havada ise ip ve trapezi kapsayan akrobasi numaraları, eğitilmiş hayvan gösterileri ve palyaçoların ara oyunlarından oluşan sanatsal gösterileri içermektedir* (Çevikavak, 2018:1). Geleneksel

Resim 3. Eski Türklerdeki Yuğ törenleri, bir şekilde Osmanlı kültürel yapısındaki geleneksel şenliklerde de görülmektedir. Sadece zaferlerde değil, yenilgilerde de günler süren şenlikler düzenlenir, toplumun moral ve motivasyonu her zaman yüksek tutulmaya çalışılırdı. Yuğ benzeri yüce bir çadır kurulur, çadır etrafında canbazlar ip üstünde yürür, yarışlar yapılır ve ziyafetler verilirdi.

Türk şölenlerinde ki okçuluk, binicilik, cirit, hayvan gösterileri, ip canbazlığı, denge gösterileri, ateş yutuculuk, ruh yönlendirmesi gibi kutsal aktiviteler sirk tanımına uyar. Donald G. Kyle'e göre sirk kökeninin, kült ritüel ve tanrıya tapınma ile spor ve gösteriler arasındaki siyasi aracılıkla çok ilgisi vardır (Ames, 2016:5). Şenliklerdeki soytarı kültürü ise günümüz palyaço kültüründen farklı değildir. Çünkü müzik, dans ve soytarılık, eski dönemlerden bu yana birbirini tamamlayan şeylerdi. *Bu gösterilerde müzik, dans ve maskaralık birbirini tamamlayan öğelerdi. Güreşlerde nefir ve davul, hokkabazlıkta zurna ve def, Karagöz'de nareke ve def çalınması, ortaoyununda bir çalgıcılar takımının bulunması, bu oyun türlerinin tümünde çeşitli dansların yapılması, 'matrak oyununun, tartımla oynandığı için dansa benzemesi, soytarıların müzik*

eşliğinde dans etmeleri gibi ayrıntılar, müzik ile gösteri sanatı arasındaki sıkı bağı vurgular (Nutku, Masa Dergisi, E.T. 08.11.2020). Aynı durum Türk seyirlik gösteri ve şenliklerinde ve hatta yaşam kültüründe de vardır. *Tarihçi E. Marcell, at biniciliğine daha çocuk yaşlarda başlayan Türkleri, toplantılarını at üzerinde yaparlar, at üzerinde yerler, içerler, hatta uyku ihtiyaçlarını bile atlarının boyunlarına doğru uzanarak giderirler* (Kurt, 2013:13) sözleriyle anlatır. Çünkü Türkler için at kutsal bir hayvandır. Öyle ki devlet erkani atları ile gömülür, gömüldüğü at sayesinde göğe çıkılabileceğine ve Gök Tengriye ulaşılacağına inanılırdı. Aynı şekilde *Altaylılarda belli tarihlerde yapılan kurban törenlerinde tanrıya sunulan atın ruhuna eşlik edildiğine inanırdı. Atı bizzat kendisi kurban eden Şaman, hayvanın ruhuna gökte kılavuzluk eder; onu Bay Ülgen'in tahtına götürür* (Bars, 2018:319). Benzer şekilde Dede Korkut hikayelerinde, Oğuz töresi gereği, Şılan ya da Şeylan denilen şenliklerde, sirk performansını andıran okçuluk yarışmaları düzenlendiği anlatılır. Marquart, Oğuz sözcüğünün ok + uz olmak üzere iki sözcükten oluştuğunu savunmuştur. Marquart buradaki uz sözcüğünün anlamını “insan, adam” olarak vermiş, dolayısıyla da Oğuz sözcüğünü “okçu, ok atan kişi” olarak tanımlamıştır (Hamilton 1997: 188, Nalbant aracılığıyla). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı ile Orhon Yazıtları arasındaki ortak atlı göçebe kültürüne ait alp (kahramanlık) miti* (Demirbilek, 2020:60-61), okçuluk gösterilerinin olduğu şenlik havasında geçen kutsiyet törenleridir. Gerek Büyük Selçuklu Devleti gerekse Anadolu Selçuklu Devletinde, alplik töreni tam anlamıyla yaşatılmıştır. *Zira eski Türk kültüründe alplik asker olmanın çok ötesinde bir kavramdır* (Erkmen, 2019:177). Selçukluların bir diğer tutkusu olan cirit ise bir yiğitlik, mücadele ve heyecan ortamı olarak kabul edilirdi. Yiğitlik törenlerinin şenlik olarak değerlendirilmesi de törenlerde akrobatik gösterilere, atıcılık ve at yarışlarına bağlanır. Kutsal törenlerde, göğe yükselişin temsilcisi ip canbazları gibi kutsal kabul edilen kişilerin gösteri yapması doğaldır. Gerek Şamanın kendisi, kültürü, gerek kutsal atlar, ip canbazları ve hatta bereketin sembolü ağaç süsleme (nahıl) kültürü, dinsel bir içerikten ziyade, kahramanlık ve hayranlık göstergesi bir kutsamayı anlatır. Ancak özellikle de ağaç süsleme, dini ritüellere dayandırılır. Çünkü ağaç Türkler için kutsaldır ve “soy” demektir (Esin, 2001:163). Hatta Bayat’a göre ağaç, “ana”dır (Bayat, 2007:179). Türk kültüründe çalışmak kadar şenlikler de kutsaldır. Ancak kültür bağı görevindeki bu şenlikler, 15. yüzyıl itibarıyla belirli bir grubun ve sınıfın düzenlediği, katılanların birebir içinde olmak yerine daha çok seyirci olarak yer aldığı, toplumsal sağaltıcı işlevler yerine

Resim 4. İp canbazlığının da eski Türk kültüründeki yeri kutsaldır. İp canbazları giydikleri turkuaz renkli bol elbiseleri ile göğe yükselişi temsil ederler. Bu uygulama Orta Asya'daki Türk topluluklarında halen devam etmektedir. İp canbazları, terazi adı verilen bir değneğin yardımıyla, iki ağaç arasına çok iyi gerilmiş bir ip üzerinde akıl almaz hareketler yapar. Özellikle kurban bayramlarında canbazların ipte kurban kesmeleri, ip canbazları için bir adettir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde döneminin ip canbazlarını ve olimpiyat niteliğindeki karşılaşmalarına oldukça geniş bir yer vermiştir.

eğlendiren, oyalayan seyirlikler ve gösterim sanatları içeren tören ve kutlama niteliği almıştır (And, 1982:4). Bu yeni şenlik düzeni Osmanlı döneminde, sultanların tahta çıkması, saraydaki doğumlar, şehzadelerin öğrenime başlaması, bir savaşın kazanılması yahut sefer öncesi, saraydaki kızların evliliği ve erkek çocuklarının sünneti gibi sebeplerle saray tarafından düzenlenen görkemli eğlencelerde vücut bulmuştur (Ümit, 2014: 130). Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Batının etkisi altında modernleşmeye çalışırken Avrupa monarşilerinde uygulanagelen birtakım siyasî ritüelleri ve adetleri de bünyesine almaya başlamıştır. Çağdaş Monarşi” oluşturma çabasının bir sonucu olarak bir yandan hükümdarın portreleri resmî dairelere asılmaya başlanırken, bir yandan da padişahların tahta çıkış yıl dönümleri ve doğum günleri kutlanmaya başlanmıştır. II. Mahmud, saltanatının son yıllarında almış olduğu kararlarla doğum gününün ve tahta çıkış yıl dönümünün kutlanması uygulamasını başlatmıştır (Olgun 2018:111). Zaten batı tarzındaki sirk performans gösterileri de yine Batı öykünmesi bu şenliklerde iyice görünür olmuştur.

Resim 5. Birkaç sahne dışında anlatım boyunca değişmeyen bu çerçeve, şenliği padişahın gözü ile anlatır. Şehrin diğer kısımlarını, halkın ne dereceye kadar gösterilerle iç içe olduğu hakkında ip ucu vermez ancak Nizami'nin kalemi ve Nakkaş Osman'ın tasvirleri zamanın eğlence anlayışı ve uygulamaları hakkında çok zengin bir kaynak ortaya koymuştur. (Kay. Nazlı Miraç Ümit).

Türk Şenlik Geleneğinde Sirk Becerileri

Resim 6. Sultan III. Ahmed'in Şehzadelerinin sünnet düğünü / 1720 Nakkaç Levni / Sûrname-i Vehbî "Sûr-i Hümayûn"

İçin birçok sebep üretilmiştir. Mustafa Sekmen, Osmanlı şenliklerindeki söz konusu hüner gösterilerindeki çeşitliliğin, Batı'daki sirk sanatı disiplinleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde bir zenginliğe sahip olduğuna dikkat çeker (2014: 21). Bu

Türklerin yaşam kültüründe kesin bir şekilde yer alan "eğlence", bireysel veya kendi ortamında yapıldığı zaman "dinlenme" anlamı taşıyabilir. "Eğlence", diğer insanlarla birlikte toplu hâldeki durumunda, kutlama diyebileceğimiz gerçekle de çok yakından ilgilidir. Çünkü "eğlenmek" için bir vesile, bir olay, bir hareket kısacası sevinçli bir "sebebe" icap etmektedir (Baykara, 2000: 896). Osmanlı'nın Batılaşma sürecinde Türk şenlik geleneği de etkilenmiş amaç ve kapsamı değiştirilerek eğlenmek

zengin gösteriler, sirk sanatı içinde en çok yer alan yerel özelliklere sahip becerilere göre sınıflandırmıştır (Sekmen, 2014: 21):

1. Canbaz (Rismanbaz): İp üzerinde direklere tırmanıp canıyla oynayanlar.
2. Gözbağcılar: Tasbaz, Beyzabaz, Yumurtabaz, Hokkabaz, Efsunkâr, Sihirbaz, Şadırvanbaz, Mührebaz, Şubedabaz.
3. Dansçılar: Köçek, Çengi, Kâsebaz, Tavşan, Curcunabaz, Mitrakbaz, Çeğanebaz, Beçe, Cin-askeri.
4. Güç gösterisi veya denge sanatçıları: Zorbaz, Gürzbaz, Kuzebaz, Çanakbaz, Sinibaz, Muallâkenbaz, Perendebaz, Şişebaz, Çemberbaz, Kadehbaz, Şemşirbaz, Paçlebaz.
5. Hayvanlarla gösteriler yapanlar: Maymunbaz, Köpekbaz, Ayıbaz, Hımarbaz, Yılanbaz, Cüdi.
6. Fişeklerle ve uçan fişeklerle oyun gösterenler: Ateşbaz.

Özdemir Nutku bu sınıflandırmayı daha ayrıntılı hale getirerek, etkinlik türlerini genel başlıklarla sınıflandırmıştır. Bu başlıkların Türk şenlik geleneğindeki etkinlikleri doğrudan ilgilendiriyor olması, organik bağ kurulmasına neden olabiliyor.

Nutku'nun sınıflandırmasına göre çeşitli hüner gösterenler:

1. Canbazlar:

İp Canbazı,
Direk ya da Dikili Taş Canbazı,
Tahta Bacak (Paçlebaz).

2. Zorbaz:

Acıya dayanarak güçlerini ispatlayanlar (Deliler)
Bedenleriyle güç gösterisi yapanlar
Kılıçla gösteri yapanlar (Şemşirbaz)
Esneklik ve denge numaraları sergileyenler (Kuzebaz)
Ağırlıklarla gösteri yapanlar (Gürzbaz)
Gözbağcılar (Tasbaz, Beyzâbaz)
Yılanbaz

Hayvan Oynatıcılar
Gölge Oyunu ve Kukla

3. Sportif Oyunlar ve Yarışmalar:

Matrak Oyunu
Okçuluk
Binicilik
Yaya Yarışları
Cirit
Güreş

4. Donanma ve Gece Eğlenceleri:

Fişekler
Işık Gösterileri

5. Dans:

Dinsel Danslar
Savaş Dansları
Hüner gösterilen danslar (Köçekler, Çengiler)
Taklit Dansları
Erotik Danslar

6. Soytarlık:

Curcunabazlar
Tiryakiler
Tulumcular

Osmanlı Şenlik Geleneğinde Sirk Becerileri

Resim8.Papliaçi, Pulcinella, Arlecchino, Dottore v.b. Commedia dell'arte karakterlerini ve barok sanatını etkileyen Osmanlı Maskarabazları ve Madrabazı

Osmanlı Devleti'nin üçüncü padişahı, Murad-ı Hüdavendigâr çocuklarının sünnet törenini Bursa Kalesinin Fetih kapısındaki Pınarbaşı şenlik alanında düzenlenen kapsamlı bir şenlikle yapmış daha sonraki padişahlar aynı geleneği yüzlerce yıl devam ettirmişlerdir. Bu şenlikler Vakanüvislerce kayda alınmış, nakkaş ve ressamlarca minyatürleri yapılmıştır. Her ne kadar şenlikler 15. yüzyıl Batılaşma akımıyla etkilenmiş, saray tarafından düzenleniyor ve yönlendiriliyor olsa da halk, bu şenliklerde yalnızca seyirci değil, aynı zamanda katılımcı olarak da bulunmaktadır. Esnaf, meslek alanları, zanaatçı dernek ve loncaları çalışmalarını, yeteneklerini sergilerken, şenliğin havasına uygun oyunlar çıkarıyor, her meslek grubu hünerlerini gösteriyor ve geçit alaylarına katılıyorlardı. Ayrıca, şenliklere gelen yüzlerce oyuncu, sanatçı, güç göstericileri, hüner sahibi kişiler, hezarenler, dervişler, ozanlar, yazarlar ve hattatların yanı sıra, seyre gelmiş halk arasındaki hüner sahibi kişiler de gösterilere katkıda bulunurlardı. Yabancı ülkelerden gelen meraklı gözlemcilerin eşliğinde Osmanlı şenlikleri coşkuyla kutlanıp, sirk gösterilerine imkân veriyordu.

Resim 7. Osmanlı şenliklerinde Çemberlitaş meydanında kurulan Trapez "Salıncak" gösterisi. At meydanı sırtlarında (Sultanahmet Camiinin bulunduğu yer) Canbazlar. Pargalı İbrahim Paşa Sarayından (şimdiki adalet sarayının bulunduğu yer) At meydanı

Özdemir Nutku'nun şenlikler üzerine yaptığı çalışmada kırk sekizi önemli, toplam yetmiş dokuz saray şenliği vardır. Bunlardan en önemlileri, 1582 yılında yapılan III. Murat'ın oğlu III. Mehmet için yaptırdığı sünnet düğünü, 1675 yılında IV. Mehmet'in Edirne şenliği (ki bu çifte düğün şenliğidir. Burada şehzadeler II. Mustafa ve III. Ahmet'in sünnet şenliklerinin peşi sıra, kız kardeşi Hatice Sultan ile ikinci vezir Musahip Mustafa Paşa'nın düğün törenleri yapılmıştır) ve yine önemli şenliklerden biri olan 1720 yılında III. Ahmet'in yaptırdığı, kardeşi II. Mustafa'nın kızı Emetullah Sultan ile Musul valisi Sirke Osman Paşa'nın düğün şenlikleridir. Bu şenliklerde beceri göstericileri arasında yer alan şişebaz, çemberbaz, may-munbaz, keçibaz, kuşbaz, akrobat, kasebaz, ciritçi, canbaz, tasbaz, şemşirbaz, at binicileri kuzebaz, humarbaz (eşek), sazende (müzişyenler) gibi birçok hünerler sergilenirdi.

Sonuç

Özellikle Çorum Hattuşaş bölgesinde ortaya çıkan bulgular ile sirk gösterilerinin en az 4.000 yıldır bu topraklarda yapılageldiği görülmektedir. Tuncer Baykara, Türk şenliklerinin özelliklerini yedi madde altında sınıflandırırken, şenliğin günlük yaşantımızdaki doğallığını da sergilemiştir. Özellikle de 5. Madde (2000: 870) içinde değerlendirdiği şenliklerde insanların hüner seyretmek istemesi dikkat çekicidir. Türk şenliklerinde gelenekselleşmiş olan canbazlar veya öteki hüner erbabı da bu sebeple şenliklerin en önemli unsurları arasındadırlar. Türkün kültüründe sirk, şenlik, kutlama gibi toplumsal eylemler içinde yer alan akrobatik gösterilerden ibarettir. Ne yazık ki İslamiyet sonrasında bu gelenek yok olmaya yüz tutmuştur. Önceleri kadın-erkek aynı alanda bulunamayacağı gibi gerekçelerle, alandan çekilen kadınlar sonrasında ise bazı gösterilerin caizliği tartışmaları, bu kültürü yok etmiştir. Ancak Cumhuriyetin ilanı ile kültürel canlanma yaşanmışsa da beklenen sonuç tam olarak elde edilememiştir. 1923 yılında, ilk kültürel organizasyonu olan 1923 İzmir İktisat Sergisinin, 1936 yılında İzmir Enternasyonal Fuarına dönüşmesi ile her yıl yurt dışından bir sirkin Türkiye'ye davet edilmesi karara bağlanmıştır. Çünkü 1936 yılında Türkiye'de artık canbazhaneler kapanmış, bunun yerine eğlence anlayışı batı etkisi ile tümünden değişmeye başlamış, canbazlık, paredebazlık, akrobatlık gibi seyirlik sanatlarımız, tıpkı Hacivat Karagöz, Orta Oyunu, Meddah gibi tarih sahnesinden çekilmeye başlamıştır. Bu dönemde tiyatro, opera, bale ve çok sesli müzik gibi sanat alanları çağdaş uygarlığın göstergeleri olarak belirlenmiş, "balo" tarzı eğlence kültürü hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu alanlardaki gelişmelerin, genç Cumhuriyetin toplumsal dönüşüm konusundaki gayretlerinin temel göstergeleri olacağı kabul edilmiştir. Bu hedefe yönelik olarak tiyatro, opera, bale ve çok sesli müzik alanlarında toplumun beğenisini geliştirerek kültürel gelişime katkıda bulunmak suretiyle, devletin idari ve mali desteğini alan yeni kurumlar oluşturulmuştur.

2002 yılında tiyatro oyuncularını Servet Yalçın ve Aylin Gündoğan, İspanyol Flamenko dansçısı, yüksek hava gösterileri uzmanı ve ip canbazı Ruth Salama ve jonglör - hokkabaz Kerem Eser ile birlikte Muğla Gökova'da "Circus Anatolia" ismiyle Türkiye'nin ilk çadırılı klasik sirki kurulmuştur. Sirkin en önemli unsuru sayılan bu çadır ilk etapta tek direkli ve karşı sahnelidir. Daha sonraları çadır, hava gösterilerinin de yapılabileceği iki direkli ve ortada manepli, 15 metre çapında, 100 kişilik kapasiteye ulaşmıştır.

Seyirlik Sanatlar Kültür Mirası Araştırmacısı Sefer Yağcızeybek (Servet Yalçın) ve eşi Aylin Gündoğan Yağcızeybek, çıktıkları bu mücadele sonunda yine Türkiye'nin ilk sirki olan Avrasya Sirki "Avrasya Gösteri Sanatları Merkezi" kurarak, 2003 yılında "Circus Anatolia" ismiyle uluslararası boyuta taşımayı başarmıştır. Avrasya Sirki kuruluşundan bu yana Türkiye'nin tüm illerine ve birçok ilçesine sirk heyecanını taşımış, gençlerin bu kültürle tanışmalarına vesile olmuştur. Bugün hala yakın doğu Türk bölgelerinde hem sirk eğitim okulları açarak kültür devimini sağlamış, hem de gösteri faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir.

Yalçın, Türkiye'de bu tür faaliyetlerinin önündeki en büyük engelleri şöyle maddelemektedir:

1. Sirk sanatlarının eğlence sektörünün bir parçası olmaktan çıkartıp, tüm dünyada olduğu gibi gösteri sanatlarının asli unsuru olarak tanımlanmalıdır.
2. Sirk gösterilerinin gayri ahlaki yaklaşım sayılmadığı devlet politikası geliştirilmelidir.

3. Gösterilerin, mafya anlayışı yürüten çıkar guruplarından kurtarılması gerekir.
4. Devlet eliyle sirk gösteri sanatçılarının yetiştirilmesi sağlanmalı, okullar açılmalı veya teşvik edilmelidir.
5. Sirkler, Belediye Gelirleri Kanunu, (Pavyonlar, içkili eğlence mekanları, genelevler gibi) yasasından derhal çıkartılmalı, yeni, çağdaş ve ayrıcalıklı bir statüye dahil edilmelidir.
6. Sirkler eğlence sektörü olarak görülmemelidir.
7. Sirklerin vergilendirilme usulü yeniden düzenlenmeli, KDV hariç, satılmayan koltuklar dahil %20 vergi uygulamasından vazgeçilmelidir. Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi KDV dahil hiçbir vergiye tabi olmamalıdır.
8. Sirk ve gösteri sanatlarının tanımı yeniden yapılmalı, vakıf statüsüne çıkarılarak 4962 sayılı kanuna dahil edilmelidir.
9. Devlet sirki en kısa sürede kurulmalıdır.

Kaynakça

- And, M. (1982). *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- And, M. (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu / Köylü ve Halk Tiyatrosu Geleneği*. Ankara: İnkilâp Kitabevi.
- Ames, C. S. (2016). Rome's seat of passion: An assessment of the archeology and history of the Circus Maximus. *Cogent Arts & Humanities* (2016), 3: 1168906, 1-14.
- Atkin, N. J. (2020). From high-flying trapeze to highly infectious disease: The history of dermatology in the circus. *Clinics in Dermatology, Elsevier Inc. All rights reserved. https://doi.org/10.1016/j.clindermatol.2020.08.002*, 2-6.
- Bakanlığı, K. (?). *Geleneksel Türk Tiyatrosu*. Kültür Bakanlığı: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12743/geleneksel-turk-tiyatrosu.html> adresinden alındı
- Bars, M. E. (2018). Maaday-Kara Destanı'nda Şamanist Dünya Tasarımı. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı Number 22, DOI:10.9775/kausbed.2018.022*, 317-336.
- Bayat, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi1. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Baykara, T. (2000). Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Cilt 12, Sayı 36*, 867-880.
- Charlton T. Lewis, C. S. (2021, 02 19). *A Latin Dictionary . circus*: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dcircus> adresinden alındı
- Çınar, A. (2020). Tarihte Kaybolmuş Bir Medeniyet: Etrüskler ve Etrüsk Dini . *BELLETTEN 84* , 43-74.
- Çevikavak, C. (2018). *Gösteri Sirkleri ve Sirk Tiyatroları*. Academia: <https://www.academia.edu> adresinden alındı
- Demirbilek, S. (2020). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı İle Orhon Yazıtlarında Bozkır Kültürüne Ait Unsurlar. *Millî Folklor, 125, Bahar*, 60-70.

- Erkmen, S. E. (2019). Erken Dönem Osmanlı Süvari Tipinin Bir Menşei Olarak Alplık / Bahadırılık / Gazilik Geleneği. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches*, Yıl/Vol. 4, Sayı/No. 2 Güz, 174-203.
- Esin, E. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş. Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Gökçek, L. G. (2018). Sumer ve Türk Dilleri Arasındaki Söz Dizimi ve Bazı Eklerin Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (17 Ek Özel Sayı), 231-253.
- Görkem, İ. (1992). Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtlar. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Sayı: 77*.
- Harari, Y. N. (2017). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens, İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Kolektif Kitap. 40. Baskı.
- Kurt, T. K. (2013). *Türk Spor Tarihi*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu.
- Labecka-Koeczerowa, M. (1995). Şaman Ayini Yeniden Yapılanma Deneyi. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi 1995; (12)*, 77-98.
- Mandaloğlu, M. (2012). İslamiyetten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler. *TSA, Sayı*, 2, 211-232.
- Nalbant, B. Ö. (2010). Oğuz Söcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler. *Türkbilig*, , 47- 59.
- Nutku, Ö. (?). *Masa Dergisi*. Tiyatro ve Sirk: <http://masadergi.com/tiyatro-ve-sirk/> adresinden alındı
- Olgun, S. (2018). "Padişahım Çok Yaşa!" Sosyal ve Siyasî Yönleriyle II. Abdülhamid İçin Yapılan Doğum Günü Kutlamaları. *Akademik Bakış, Cilt, 11, Sayı, 23.*, 111-137.
- Ögel, B (1993). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar). I. Cilt. 2. Baskı. TTK Basım evi, Ankara.
- Posey, J. L. (2018). Windows on history: photographs from the Ringling Circus Museum. *Early Popular Visual Culture*, 16:3, DOI: 10.1080/17460654.2019.1569863, 301-316.
- Saltuk, S. (2001). *Antik Çağda Hipodromlar ve Circuslar*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Sekmen, M. . (2014). Türk Gösterim Sanatlarında Sirk. *Sanat ve Tasarım Dergisi* , 7 (7), DOI: 10.20488/austd.52067, 19-30 .
- Sipahi, T. İ. (2014). Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler. *Anatolia*, 40, 21-46.
- St Leon, M. (1999). Yankee Circus to the Fabled Land: The Australian- American Circus Connection . *Journal of Popular Culture, Summer99, Vol. 33 Issue 1*, 77-89.
- Ümit, N. M. (2014). Minyatürlerde Gösteri Sanatları: Nakkaş Osman'ın Tasvirleriyle Onaltıncı Yüzyıldan Örnekler . *Art Sanat*, 2, 129-145.
- Ünal, A. (2011, 10 15). *Sirk Kültürünün Atası Hititler*. hitit.edu.tr: <http://www.hitit.edu.tr/Haberler/2011/10/15/sirk-kulturunun-atasi-hititler> adresinden alındı
- Wikipedi. (2020, 11 06). *Yuğ*. wikipedia.org: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yuğ> adresinden alındı
- Wikipedia. (2020, 11 3). *Türk Tiyatrosu*. Wikipedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Türk_tiyatrosu adresinden alındı
- Yalçın, S. (2010, 11 22). *Tiyatro Dünyası*. Anadolu Sirk Tiyatrosu Kuruldu : <http://www.tiyatrodunyasi.com/haberdetay.asp?haberno=4274> adresinden alındı